

УДК 343.226

Ірина Олександрівна БАНДУРКА,

доктор юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9697-5587>

НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї: У ФОКУСІ ЗАХИСТУ – ДІТИ

Жорстоке поводження з дітьми – це проблема, яка завжди існувала і, певне, ще довго буде існувати у суспільстві. Насильство не знає ні державних кордонів, ні соціального розшарування. Ця проблема не оминає нікого, вона може зачепити як бідних, так і багатих, як людей з вищою освітою, так і людей, які ніколи не вчилися, як фізично здорових так і хворих, як дорослих так і дітей. Особливо нетерпимим та небезпечним є насильство та жорстоке поводження стосовно дітей, які не здатні себе захистити, або можуть навіть не розуміти, що з ними відбувається, якщо це відбувається в сім'ї, в тому місці, де дитина повинна почуватися спокійно і захищено. Люди, які волею долі повинні піклуватися, виховувати і любити дитину, охороняти її, перетворюються на кривдників, зрадників. Жорстоке поводження з дітьми, нехтування їх правами та зневага до інтересів, безпосередньо насильство щодо них становить суттєву загрозу їх життю, здоров'ю, нормальному розвитку і соціальній адаптації з одного боку, і майбутньому суспільства, в якому є місце насильству над дітьми – з іншого.

Тривалий час проблема насильства в сім'ї вважалася прерогативою усталених звичаїв та традицій і залишалася поза сферою правового регулювання. Будь-яке втручання в сімейні стосунки з боку держави та суспільства вважалось грубим порушенням таємниці приватного життя й категорично не припускалось. Таке становище призвело до певного свавілля у сфері сімейних відносин та перетворення їх на сферу латентних правопорушень, які залишалися поза увагою компетентних органів державної влади [1, с. 11].

Однак, з плином часу ставлення суспільства до насильства над дітьми суттєво змінювалось, змінювалось і законодавство, яким регулювалось становище дітей. Так, Женевська декларація 1923 р. була першим міжнародним актом, спрямованим на

створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання та захист. Всесвітньо значимим документом щодо захисту прав людини і, зокрема, дітей стала прийнята у грудні 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН Загальна декларація прав людини. У ній вперше зафіксовані основи захисту прав дітей. Декларація прав людини отримала подальший розвиток у пактах прав людини, що гарантували рівні права всім дітям і забезпечення їх основних соціальних потреб.

Основним міжнародним актом, що регламентує права дитини, є Конвенція ООН про права дитини, що була прийнята у 1989 році та ратифікована 185 країнами світу. Вона зобов'язує вживати всі необхідні законодавчі, адміністративні, соціальні, освітні заходи щодо захисту дитини від усіх форм фізичного, психічного насильства, образи чи зловживання, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка піклується про дитину.

Україна ратифікувала цю Конвенцію у 1991 році, у зв'язку з чим були внесені відповідні зміни до національного законодавства. Право дітей в Україні на захист від усіх форм насильства гарантується статтями 28, 52 Конституції України [2], відповідно до яких ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Значним кроком України на шляху до визнання масштабів цієї проблеми стало прийняття Закону України «Про охорону дитинства» [3], яким встановлено основні засади державної політики у сфері дитинства. Статтею 10 цього закону передбачено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість та захист гідності. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація в Україні переслідуються законом. Вказаний закон є базовим у системі правового захисту дітей від насильства в сім'ї, на його основі прийнято низку інших нормативно-правових актів.

Україна надалі активно залучає всі законодавчі інструменти та важелі для забезпечення ефективного захисту прав дитини, окрім вказаних вище законів. Це і прийняття останнім часом ряду законів, зокрема: Про запобігання та протидію домашньому насильству [4], Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами [5], Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації [6], в цьому руслі була прийнята Постанова про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі [7]. Крім того, значимим було введення адміністративної відповідальності за булінг (цькування) та криміналізація домашнього насильства.

Суттєво реформується система захисту прав дитини. Офіс Генерального прокурора виступає драйвером у цьому процесі. Так, рішенням Генерального прокурора Ірини Венедіктової у структурі Офісу створено Департамент захисту інтересів дітей та протидії насильству. Його завдання – стати двигуном у створенні повноцінної національної системи ювенальної юстиції на основі найкращих світових практик.

Ці та інші законодавчі ініціативи свідчать про занепокоєння держави негативними тенденціями в означеній сфері. Охорона дитинства є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом в частині реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток. Держава на законодавчому рівні забезпечує захист дітей від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з ними, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин, іншої протиправної поведінки.

Право дітей на захист від насильства, в тому числі у сім'ї, законодавчо гарантовано, але необхідно визнати відсутність чітких механізмів його реалізації, що призводить до значного поширення в Україні фактів жорстокого поводження з дітьми та насильства щодо них.

Самі по собі закони не можуть бути гарантією їх дотримання і регуляції відповідних суспільних процесів. Необхідним є активне привернення уваги громадськості, представників всіх верств населення до проблем насильства в сім'ї, формування гендерної культури населення щодо запобігання насильству в усіх його проявах, інформування про органи та установи, до яких можна звертатися у випадку насильства, проведення роботи з жертвами насильства в сім'ї та притягнення до відповідальності винних осіб.

Виходячи з важливості удосконалення системи захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї, суб'єктам такого захисту необхідно:

- системно вдосконалювати чинне законодавство щодо попередження різних видів насильства стосовно дітей, в першу чергу, якщо воно відбувається в сім'ї;
- ініціювати проведення кримінологічних та кримінально – правових, психологічних, педагогічних, соціологічних, медичних досліджень щодо причин існування насильства над дітьми, особливостей дитячої психології та механізмів комунікації із дорослими;
- розробити ефективний алгоритм надання допомоги дітям, постраждалим від домашнього насильства;
- формувати систему правосуддя, адаптовану до особливих потреб дітей та з урахуванням їхньої вразливості;
- забезпечувати координацію взаємодії суб'єктів протидії домашньому насильству над дітьми на регіональному, місцевому та загальнодержавному рівнях;
- організовувати систематичне підвищення кваліфікації психологів, соціальних педагогів, працівників соціальних служб та інших закладів, де перебувають діти;
- активізувати висвітлення у засобах масової інформації питань правового захисту дітей та неповнолітніх, а також профілактики та запобігання злочинності в дитячому та молодіжному середовищі;
- забезпечити розповсюдження у навчальних закладах пам'яток, буклетів серед дітей та неповнолітніх щодо їх прав та обов'язків, механізмів захисту порушених прав;
- здійснювати правороз'яснювальну роботу для неповнолітніх у навчальних закладах, а також у школах-інтернатах, у притулках для дітей, у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, в установах виконання покарань, провести аналіз здійснення правового батьківського всеобучу, зокрема з питань насильства в сім'ї;
- посилити контроль за відвідуванням занять школярами, розробити механізм застосування заходів впливу на батьків за невідвідання дітьми навчальних закладів;
- вдосконалювати правовиховну роботу зі школярами щодо їх захисту від проявів дискримінації, будь-яких форм насильства та вживати необхідних заходів щодо вчасного попередження та недопущення насильства над дітьми в закладах освіти;
- підтримувати шкільне самоврядування, створення учнівських рад, роботу дитячих омбудсменів, молодіжних та дитячих, громадських організацій;
- організовувати ознайомлення учнів загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів з нормативно-правовими актами з питань соціального та правового захисту дітей шляхом проведення лекцій, бесід, консультацій з метою роз'яснення їх основних прав, свобод та обов'язків, а також особливостей відповідальності неповнолітніх за вчинення кримінальних та інших правопорушень;
- спільно з відповідними підрозділами місцевих державних адміністрацій організовувати проведення нарад, семінарів, консультацій для керівників шкіл з питань чинного законодавства стосовно захисту прав дитини.

Це лише основні вектори, за якими має здійснюватись планомірна, системна робота численних взаємопов'язаних та взаємозалежних органів і служб щодо протидії насильству в сім'ї по відношенню до дітей.

Сьогодні ми змушені констатувати, що сім'я, як осередок суспільства, у більшості випадків неспроможна виконувати свої головні функції – забезпечити належний добробут та виховання дітей. Разом з тим, насильство в сім'ї здійснює психотравмуючий,

деморалізуючий вплив на суспільство, внаслідок чого стало стійким криміногенним фактором [8, с. 275].

Сучасна соціально економічна ситуація в країні, кризові стани в усіх сферах суспільного життя, нажаль, часто є причиною домашнього насильства, в тому числі щодо дітей. Реформаційні перетворення в Україні дають поштовх для нових системних досліджень з питань забезпечення охорони дитинства, в тому числі від насильства в сім'ї.

Ця проблема загальносуспільного масштабу і стосується кожного громадянина, який вчиняє насильство над дітьми, спостерігає за цим, здогадується, припускає про його вчинення сусідами чи знайомими. Суспільство не повинно виявляти нерішучості у протидії насильству над дітьми. Якщо не кожен з нас – то хто? Необхідною є консолідація якнайширшого кола державних спеціально уповноважених органів з протидії насильству, громадських організацій, засобів масової інформації у вирішенні цієї по справжньому проблеми, біди, трагедії нашого сучасного життя.

Список бібліографічних посилань

1. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. / уклад.: А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Заброда та ін. Київ, 2012. 246 с.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.02.2021).
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 10.03.2021).
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 13.02.2021).
5. Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 10.03.2021).
6. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації : Закон України від 14.03.2018 2334-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2334-19> (дата звернення: 11.03.2021).
7. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п> (дата звернення: 09.03.2021).
8. Дроздова І. В. Насильство в сім'ї як одна із детермінант девіантної поведінки дітей та молоді. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 273–280.

Одержано 14.03.2021